

Agnieszka DŁUGOSZ

Uniwersytet Rzeszowski, Polska

Kompetencje komunikacyjne nauczyciela akademickiego

Kompetencje nauczyciela akademickiego

O profesjonalnym i skutecznym działaniu nauczyciela decydują jego różnorodne kompetencje. Próby opisu najważniejszych kompetencji nauczycielskich podejmowało wiele osób (K. Denek, H. Kwiatkowska, W. Strykowski, R. Kwaśnica, M. Czerepaniak-Walczak, J. Kunikowski, J.P. Sawiński, E. Sałata i in.).

R. Kwaśnica, wychodząc z założenia, że do wykonywania zawodu nauczycielskiego niezbędne są dwa rodzaje wiedzy: wiedza praktyczno-moralna i techniczna, wyróżnił dwie podstawowe grupy kompetencji nauczycielskich:

- 1) praktyczno-moralne: interpretacyjne, moralne, komunikacyjne,
- 2) techniczne: postulacyjne, metodyczne i realizacyjne [Kwaśnica 1994: 18].

W zależności od tego, w jakim stopniu poszczególne kompetencje są niezbędne do skutecznej realizacji zadań edukacyjnych, S. Dylak wyróżnił trzy grupy kompetencji zawodowych nauczyciela:

- bazowe – pozwalają na porozumiewanie się z dziećmi, młodzieżą i współpracownikami,
- konieczne – te, bez których nauczyciel nie mógłby skutecznie wypełniać zadań edukacyjnych – kompetencje interpretacyjne, autokreacyjne oraz realizacyjne,
- pożądane – te, które nie są wprawdzie niezbędne w zawodzie, ale które mogą być wysoce pomocne w realizacji zawodu nauczyciela – zainteresowania i umiejętności związane ze sportem, sztuką, życiem społecznym itp. [Dylak 1995: 38–39].

Inną propozycję podziału kompetencji przedstawił J. Kunikowski, dzieląc je na:

- wychowawcze i społeczne, które dotyczą umiejętności rozpoznawania potrzeb ucznia, współpracy w relacjach międzyludzkich, zwłaszcza z rodzicami, a także rozpoznawania i kształtowania pozytywnych i społecznie oczekiwanych wartości,
- prakseologiczne, które obejmują planowanie procesu kształcenia, skutecznego działania oraz osiągnięcia zamierzonych celów dydaktycznych i wychowawczych,
- kreatywne, które wynikają z zamiłowania i motywacji do zawodu, a także obejmują innowacyjność działań oraz umiejętność samodoskonalenia,
- komunikacyjne, które dotyczą możliwości wykorzystania wiedzy i umiejętności w sytuacjach edukacyjnych [Kunikowski 2009: 171–177].

J.P. Sawiński, przenosząc sprawności kluczowe ucznia na poziom kompetencji nauczyciela, wyróżnił osiem kompetencji kluczowych nauczyciela:

- ustawiczne uczenie się i doskonalenie zawodowe,
- skuteczne porozumiewanie się z ludźmi, a szczególnie z uczniami i rodzicami,
- efektywne współdziałanie w zespole uczniów i nauczycieli,
- rozwiązywanie dydaktycznych i wychowawczych problemów w sposób twórczy,
- samodzielne poszukiwanie, porządkowanie i wykorzystywanie informacji z różnych źródeł o edukacji szkolnej i informacji z nauczanego przedmiotu,
- stosowanie w praktyce szkolnej zdobytej wiedzy i gromadzenie doświadczeń,
- rozwijanie myślenia pedagogicznego i innowacyjnego oraz zainteresowań osobistych i zawodowych,
- rozwiązywanie konfliktów i problemów edukacyjnych w klasie i szkole [Sawiński 1999: 18].

Cechą charakterystyczną kompetencji jest ich podmiotowy charakter. Kompetencje są właściwością określonej osoby, szczególnym zaś ich atrybutem jest dynamika ujawniająca się w działaniu. Kompetencje nie mają charakteru rozłącznego, w pracach różnych autorów są ujmowane jako propozycja, zestaw, który można uzupełniać, poddawać modyfikacji [Piątek 2007: 29]. Wśród wymienianych kompetencji wszyscy autorzy wymieniają kompetencje komunikacyjne jako niezbędne w pracy nauczyciela.

Kompetencje komunikacyjne nauczyciela

Kompetencje związane ze skutecznym komunikowaniem się należą do ważnych kompetencji nauczyciela. Umiejętność prawidłowego komunikowania się i porozumiewania z innymi ludźmi ma istotne znaczenie dla jakości ludzkiego życia, ale też budowania relacji międzyludzkich. Wiedza ta jest nie tylko potrzebna, ale wręcz niezbędna do tego, by móc unikać różnych pułapek komunikacyjnych zaburzających wzajemne relacje [por. Wysocka 2003: 722].

Podstawą kontaktów międzyludzkich jest komunikacja. Odnosi się ona do wszelkich sytuacji, w których występują: **nadawca** (ten, kto przekazuje komunikat – wiadomość), **komunikat** (to, co chcemy przekazać), **odbiorca komunikatu** (ten, do którego skierowany jest przekaz; przy czym może tu chodzić o kilka osób). Efektywność procesu komunikacji zależy od cech komunikatu opracowanego przez nadawcę, warunków odbioru i możliwości percepcyjnych odbiorcy [Grzesiuk, Trzebińska 1978: 47]. Aby komunikat został odebrany, nadawca i odbiorca muszą używać tego samego kodu.

Od czasu sformułowania przez D. Hymesa definicji kompetencji komunikacyjnej uwzględniającej obok wiedzy i umiejętności lingwistycznych także czynniki socjokulturowe w nauce o komunikacji rozwinęło się wiele, nawet częściowo sprzecznych koncepcji kompetencji komunikacyjnej [Ortenburger, Podobiński 1994: 42]. Na ukształtowanie się kolejnych definicji miały niewątpliwie wpływ różne podejścia teoretyczne i badawcze.

W.J. Maliszewski uważa, że kompetencja komunikacyjna (i tylko komunikacyjna, a nie komunikacyjne!) to wykorzystanie werbalnego i/lub niewerbalnego zachowania do osiągnięcia zakładanych (preferowanych) celów w taki sposób, który jest adekwatny do kontekstu, w którym zachodzi proces komunikacji [por. Maliszewski 2007: 15].

Według I. Kurcz [1992] kompetencja komunikacyjna może być traktowana jako system koordynacyjno-kontrolny stosunku do zachowania językowego człowieka, tzn. do rozumienia i produkowania mowy. Kompetencja komunikacyjna wraz z językową tworzy tzw. wiedzę językową [Górecka-Mostowicz 2003: 8].

G.W. Shugar i M. Smoczyńska [1980: 455] określiły kompetencję komunikacyjną jako „zdolność posługiwania się językiem zarówno w sposób skuteczny, jak i dostosowany do sytuacji ze względu na oczekiwania, jakie sobie stawia mówca oraz społeczne, konwencjonalne reguły użycia języka”. Kompetencja komunikacyjna kształtowana jest w wyniku „socjalizacji, nabytego doświadczenia merytorycznego, znajomości społecznych wzorów zachowań komunikacyjnych, wysokiej kultury językowej, kultury ekspresji własnych stanów emocjonalnych, a nawet umiejętności uzewnętrzniania erudycji, odczytania, stosunku do wartości kulturowych” [Koć-Seniuch 1995: 186].

M. Czerepaniak-Walczak [1997: 92] terminu tego używa dla określenia wyuczanej, dynamicznej właściwości nauczyciela-wychowawcy umożliwiającej mu samoekspresję i rozumienie innych oraz świadomą gotowość do konfrontowania i weryfikowania własnych opinii i dotychczasowych znaczeń.

Kompetencja komunikacyjna jest zdolnością złożoną, obejmującą wiele sprawności, m.in. wiedzę i umiejętności językowe, zdolności poznawcze, umiejętność różnicowania i adekwatnego nadawania komunikatów społecznych [Górecka-Mostowicz 2003: 8].

Kompetencje komunikacyjne nauczyciela mają charakter bardzo swoisty, musi on bowiem, bazując na doskonałym opanowaniu języka, wiedzy merytorycznej i znajomości psychologii i pedagogiki, pełnić w ramach każdej interakcji rolę niejako podwójną: nadawcy i potencjalnego odbiorcy, tzn. musi wczuwać się w rolę ucznia przyjmującego komunikat. W przeciwnym razie nie potrafi ani sterować procesem dydaktycznym służącym nabywaniu wiedzy, ani pomagać uczniowi w doskonaleniu języka oraz sprawności porozumiewania się za jego pomocą [Kowalikowa 1994: 148].

Do kompetencji komunikacyjnych ważnych w pracy nauczyciela-wychowawcy zaliczane są m.in.:

- umiejętność aktywnego (czynnego) słuchania (słuchanie, w odróżnieniu od mówienia jest niedocenianą umiejętnością w kontaktach między ludźmi, zaś aktywne słuchanie nie wymaga wysiłku, a jedynie podążania za słowami mówiącego i podejmowania prób znalezienia właściwej dla mówiącego interpretacji zdarzeń),

- umiejętność przemawiania (od nauczyciela wymaga się jasnego i prostego przekazywania wiedzy; ważne jest używanie języka i argumentacji dostosowanych do możliwości uczniów),
- umiejętność rozmawiania (ta umiejętność wydaje się być oczywista; w praktyce szkolnej mało czasu poświęca się na otwartą rozmowę; uczeń znacznie częściej występuje w roli odbiorcy niż nadawcy),
- asertywność, czyli umiejętność pełnego wyrażania siebie w kontakcie z inną osobą (jest to cenna umiejętność zachowania się w sposób zdecydowany, ale pozbawiony agresji),
- umiejętność rozwiązywania konfliktów (przeżywanie trudności i konfliktów stanowi naturalne zjawisko w kontaktach między nauczycielem a uczniem; są one nieuniknione z powodu różnic w potrzebach, zainteresowaniach, celach, przekonaniach; rolą nauczyciela jest stworzenie warunków do ich rozwiązania; ważna jest znajomość różnych stylów rozwiązywania konfliktów i strategii negocjacyjnych),
- wiedza i umiejętności w zakresie komunikacji niewerbalnej (dzięki znajomości komunikacji niewerbalnej nauczyciel, nie przerywając toku zajęć, może zdobywać informacje na temat znużenia klasy, niezrozumienia przekazywanych treści, wyłączenia się niektórych uczniów, nienadążania za tokiem myślowym itd.; może również zakomunikować niewerbalnie swoją akceptację bądź niezadowolenie),
- umiejętność komunikacji dwukierunkowej (przy takim sposobie porozumiewania możliwa jest likwidacja niekorzystnej dominacji nauczyciela; podczas komunikacji dwukierunkowej nauczyciel uzyskuje od uczniów informacje zwrotne, z których dowiaduje się, jak są odbierane przekazywane przez niego treści; każdy uczeń może wyrazić opinię, do której jest zachęcany i ośmielany przez nauczyciela),
- wiedza na temat zakłóceń w komunikacji i umiejętność ich unikania [por. Lachewicz 2002: 240–241].

Kompetencje komunikacyjne nauczyciela wyrażają się w skuteczności zachowań werbalnych i pozawerbalnych. Przejawia je nauczyciel, który ma wiedzę dotyczącą komunikowania i potrafi ją spożytkować dla celów edukacyjnych, umie nawiązać i podtrzymać kontakt z uczniem, właściwie odbierać przekazy, rozumie dialogowy charakter relacji nauczyciel–uczeń i potrafi właściwie formułować przekazy edukacyjne. Potrafi także stosownie do sytuacji posłużyć się parajęzykowymi środkami wyrazu, doskonali poprawność, czytelność i prostomyślność zachowań językowych oraz umie wzbudzać wrażliwość językową ucznia [Malinowska 2002: 103, cyt. za: G. Koć-Seniuch 1997: 193].

Kompetencje komunikacyjne nauczycieli akademickich w opinii studentów

Aby dowiedzieć się, jakie kompetencje komunikacyjne nauczycieli akademickich są ważne dla studentów, przeprowadzono badanie ankietowe wśród 73

studentów studiów dziennych. Ankieta zbudowana na bazie propozycji podziału kompetencji komunikacyjnych ważnych w pracy nauczyciela-wychowawcy zaproponowanej przez K. Lachewicz [2002: 240–241]. Wśród kompetencji komunikacyjnych ocenionych jako bardzo potrzebne studenci najwyżej ocenili:

- umiejętność przemawiania (80,8%),
- umiejętność rozmawiania (78%).

Wśród 8 kompetencji komunikacyjnych wymienionych przez Lachewicz wszystkie kompetencje zostały ocenione przez studentów jako bardzo potrzebne lub potrzebne. W kilku tylko przypadkach studenci zaznaczali jakąś kompetencję jako obojętną (asertywność – 8 osób, umiejętność rozwiązywania konfliktów – 9 osób, umiejętność komunikacji dwukierunkowej – 7 osób, wiedza na temat zakłóceń w komunikacji i umiejętność ich unikania – 8 osób). Szczegółowe dane zawiera tabela 1.

Tabela 1

Kompetencje komunikacyjne nauczycieli akademickich w opinii studentów

Lp.	Kompetencje komunikacyjne	bardzo potrzebne		potrzebne		obojętne		niepotrzebne	
			%		%		%		%
1.	umiejętność aktywnego słuchania	27	37	43	58,9	3	4,1		
2.	umiejętność przemawiania	59	80,8	14	19,2				
3.	umiejętność rozmawiania	57	78	16	22				
4.	asertywność	26	36	39	53,4	8	10,9		
5.	umiejętność rozwiązywania konfliktów	30	41,1	34	46,6	9	12,3		
6.	wiedza i umiejętności w zakresie komunikacji niewerbalnej	17	23,3	46	63	9	12,3	1	1,36
7.	umiejętność komunikacji dwukierunkowej	29	39,7	36	49,3	7	9,58	1	1,36
8.	wiedza na temat zakłóceń w komunikacji i umiejętność ich unikania	21	28,8	42	57,5	8	10,9	2	2,73

Aby ustalić, co jest najważniejsze dla studentów w procesie komunikacji z nauczycielem, badani mieli uporządkować wymienione kompetencje według stopnia ważności, gdzie 1 oznaczało kompetencję najważniejszą, a 8 – kompetencję najmniej ważną. Jako najważniejszą kompetencję 57% studentów zaznaczyło umiejętność przemawiania. Na drugim miejscu znalazła się umiejętność rozmawiania, którą wybrało 31,4% badanych. Najmniejsze znaczenie dla badanych ma wiedza na temat zakłóceń w procesie komunikacji i umiejętność ich unikania.

Podsumowanie

Kompetencje komunikacyjne to wiedza na temat procesu komunikowania, a także umiejętność efektywnego nadawania i odbierania komunikatów (na-przemiennego pełnienia roli nadawcy i odbiorcy). Do podstawowych kompetencji komunikacyjnych zaliczamy m.in. aktywne słuchanie, umiejętność przemawiania, zachowanie odpowiednich proporcji między mówieniem a słuchaniem, mowę ciała, głos, słowa, umiejętność asertywnego zachowania się, wiedzę na temat zakłóceń w komunikacji i umiejętność ich unikania itp. Aby docenić wagę kompetencji komunikacyjnych, trzeba uświadomić sobie, że wszystko, co mówimy, pokazujemy, robimy, jest formą komunikatu.

Literatura

- Czerepaniak-Walczak M. (1997): *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń.
- Długosz A. (2007): *Kompetencje czytania rysunków technicznych wyznacznikiem zadań nauczyciela techniki*, [w:] Furmanek W., Ďuriš M. (red.), *Kompetencje kluczowe kategorią pedagogiki. Studia porównawcze polsko-słowackie*, Rzeszów.
- Dylak S. (1997): *Komunikowanie się między nauczycielem a uczniem*, „Studia Pedagogiczne” t. LXII.
- Dylak S. (1995): *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Poznań.
- Furmanek W., Ďuriš M. (red.) (2007): *Kompetencja kluczowe kategorią pedagogiki. Studia porównawcze polsko-słowackie*, Rzeszów.
- Grzesiuk L., Trzebińska E. (1978): *Jak ludzie porozumiewają się*, Warszawa.
- Koć-Seniuch G. (1995): *Teorie komunikacji a kształcenie nauczyciela*, [w:] *Z zagadnień pedeutologii i kształcenia nauczyciela*, „Studia Pedagogiczne” t. LXI.
- Kowalikowa J. (1994): *Formy komunikacji językowej w szkole. W kręgu faktów i postulatów*, [w:] Gajda S., Nocoń J. (red.), *Kształcenie porozumiewania się*, Opole.
- Kunikowski J. (2009), *Zawód współczesnego nauczyciela*, [w:] Sitarska B., Jankowski K., Droba R. (red.), *Wiedza, umiejętności, postawy a jakość kształcenia w szkole wyższej*, Siedlce.
- Kwaśnica R. (1994): *Wprowadzenie do myślenia o wspomaganiu nauczyciela w rozwoju*, Wrocław.
- Lachewicz K. (2002): *Kompetencje komunikacyjne w programach kształcenia nauczycieli*, [w:] Koziół E., Kobylecka E. (red.), *Kompetencje nauczyciela. Stan, potrzeby i kierunki zmian*, Zielona Góra.
- Malinowska J. (2002): *Edukacyjny kontekst kompetencji komunikacyjnych nauczyciela*, [w:] Koziół E., Kobylecka E. (red.), *Kompetencje nauczyciela. Stan, potrzeby i kierunki zmian*, Zielona Góra.
- Maliszewski W.J. (red.) (2007), *Kompetencja w porozumiewaniu się nauczyciela akademickiego. Wielorakie perspektywy*, Toruń.
- Ortenburger D., Podobiński S. (1994): *Badanie umiejętności komunikowania*, [w:] Gajda S., Nocoń J. (red.), *Kształcenie porozumiewania się*, Opole.
- Piątek T. (2007): *Kultura prawna komponentem etycznych kompetencji nauczyciela informatyki – technologii informacyjnych*, [w:] Furmanek W., Ďuriš M. (red.), *Kompetencja kluczowe kategorią pedagogiki. Studia porównawcze polsko-słowackie*, Rzeszów.

- Sawiński J.P. (1999): *Ocenić kompetencje*, „Nowa Szkoła” nr 8.
- Shugar G.W., Smoczyńska M. (red.) (1980): *Badania nad rozwojem języka*, Warszawa.
- Wysocka E. (2003), *Komunikacja interpersonalna*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, Warszawa.

Streszczenie

W pracy nauczyciela akademickiego obok kompetencji merytorycznych bardzo ważne są kompetencje komunikacyjne. Kompetencje te wyrażają się w skuteczności zachowań werbalnych i pozawerbalnych. Przejawia je nauczyciel, który ma wiedzę dotyczącą komunikowania i potrafi wykorzystać ją dla celów edukacyjnych, umie nawiązywać i podtrzymywać kontakt ze studentami, właściwie odbierać przekazy, potrafi także stosownie do sytuacji posłużyć się parajęzykowymi środkami wyrazu.

Słowa kluczowe: komunikacja, kompetencje nauczyciela, kompetencje komunikacyjne.

Communication Competence of Academic Teacher

Abstract

In the academic teacher working next to professional competence very important are communication skills. These competencies are expressed in the effectiveness of verbal and non-verbal behavior. It manifests teacher who is knowledgeable concerning communication and is able to use it for educational purposes, knows how to make and maintain contact with the students, actually receive messages, can also use appropriate to paralingual forms of expression.

Keywords: communication, teacher competence, communicative competence.